

מי מנהל את העולם?

על גזירה והשגחה עליונה מול אחריות ובחירה חופשית

מי מנהל?

רמב"ם הלכות תשובה פרק ה הלכה ד

...ואל תתמה ותאמר: היאך יהיה האדם עושה כל מה שיחפוץ ויהיו מעשיו מסורים לו? וכי יעשה בעולם דבר שלא ברשות קונו ולא חפצו? והכתוב אומר: 'כל אשר חפץ ה' עשה בשמים ובארץ'!
 דע, שהכל כחפצו יעשה, ואף על פי שמעשינו מסורין לנו. כיצד? כשם שהיוצר חפץ להיות האש והרוח עולים למעלה והמים והארץ יורדים למטה והגלגל סובב בעיגול וכן שאר בריות העולם להיות כמנהגן שחפץ בו, ככה חפץ להיות האדם רשותו בידו וכל מעשיו מסורין לו ולא יהיה לו לא כופה ולא מושך אלא הוא מעצמו ובדעתו שנתן לו האל עושה כל שהאדם יכול לעשות! לפיכך דנין אותו לפי מעשיו אם עשה טובה מטיבין לו ואם עשה רעה מריעין לו הוא שהנביא אומר מידכם היתה זאת לכם גם המה בחרו בדרכיהם ובענין זה אמר שלמה שמח בחור בילדותך ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט כלומר דע שיש בידך כח לעשות ועתיד אתה ליתן את הדין:

מי קובע?

עמדת ר' בחיי [מלוקט מתוך ועל פי דבריו בשער הבטחון פרקים ג-ד]

בענייני גוף האדם...חיינו ומותנו וטרף מזוננו לעצמו, ומלבשו ודירתו ובריאותו וחליו מידותיו...תבטח נפשו באלוהים יתברך, וידע כי לא יגמר לו מהם אלא מה שקדם בדעת הבורא... ועם ברור אמונתו כי ענינו מסור אל גזרות הבורא יתעלה ושבחירת הבורא לו היא הטובה – הוא חייב להתגלגל לסבות תועלותיו ולבחור הטוב כנראה לו מן הענין... ולא..יאמר: אם קדם בגזרת הבורא שאחיה, אשאר נפשי בגופי מבלי מזון כל ימי חיי ולא אטרח בבקשת הטרף ועמלו...
 ואל יחשוב כי הסיבה תועילה או תזיקה מאומה...אך יודה לבורא אשר הטריפו אחר יגיעתו.

ואם האמצעי [הפעילות האנושית] לא מועילה ולא מזיקה וכל מה שקובע היא הגזירה העליונה – מדוע לטרוח? כי כך גזר הבורא על בני אדם וזה חלק מקיום מצוותיו להשתדל בבניינו של עולם ולא לסמוך על הנס.

לפי הרמב"ם ור' בחיי, מה המשמעות ומה הערך של ציווי התורה: 'לא תגנוב' או 'לא תרצח'!?
 בסוגיה זו נמצאו גם עמדות ביניים. למשל, התפיסה היחסית המדורגת מצאה משכנה הן אצל תנועת המוסר והן בעולם החסידות. ראו בהתייחסות לכך שני סיפורים:

הרב דב כץ, תנועת המוסר חלק א עמודים 320-321.

הוא היה אומר, שהוא בטוח שכל משאלה שאדם ישים בטחונו בד' שישג אותה - תגיע לידו...

מספרים שפעם הקשיב טייח אחד לדרשותיו של ר' ישראל בעניני בטחון. אחר

רבי ישראל ליפקין מסלנט (או סלנטר, ה'תק"ע 1810 - כ"ה בשבט ה'תרמ"ג 1883), הוא מייסד תנועת המוסר שקמה ביהדות אירופה במאה ה-19 אמרתו המפורסמת: "כל זמן שהנר דולק ניתן לתקן"

הדרשה ניגש אליו הטייח ושאל אותו אם נכונים הדברים. ר' ישראל אישר לו את הדבר, ואמר שהוא מקבל עליו אחריות, שאם יבטח בה' שימציא לו עשרת אלפים רובל, בודאי ישיג אותם. הטייח הלך לביתו,

עזב את עבודתו, ישב כל היום על ספר התהילים וציפה - תוך בטחונו בה' - שיביאו אליו עשרת אלפים רובל. עברו ימים, עברו שבועות... כשהרעב התחיל להציק לו ולבני ביתו, האיצה בו אשתו ללכת לר' ישראל ולשאל את פיו, למה לא נתקיימה הבטחתו. ר' ישראל אמר לו שהוא עדין מאמין בזה באמונה שלמה ואינו חוזר בו מאחריותו. אלא שאם קצרה סבלנותו לחכות, הוא מוכן לקנות ממנו את הסכום הנ"ל. במקרה יש ברשותו חמשת רובל, והוא מסכים לתתם לו, תמורת העשרת אלפים המובטחים לו. הטייח שמח מאוד על העסק הזה ומיד הסכים. אז פנה אליו ר' ישראל ואמר: כלך לך לטייחותך! אם אתה מוכן להחליף את עשרת האלפים רובל בחמשת אלפים, הרי הוכחה שביטחונך אינו מלא ולעולם לא תשיג אותם.

מ' בובר, אור הגנוז עמוד 69

פעם אחת בימי עלומיו של הבעל שם טוב לא היתה בידו בערב שבת אפילו פרוטה אחת לקנות צרכי שבת. הלך בבוקר השכם ודפק בלאט על חלונו של אמיד אחד ואמר: "יש אדם שאין לו כלום לשבת", ומיד הלך לדרכו. האיש, שלא הכיר את הבעל שם טוב, רץ אחריו ושאל: "אם אתה זקוק לעזרה, למה אתה בורח?".

"יודעים אנו מן הגמרא", השיב הבעל שם טוב בחיוך, "שעם לידת כל אדם נולדת עמו פרנסתו. והנה ככל שאדם חש יותר במעמסת עוונותיו, צריך הוא לטרוח יותר כדי שהפרנסה תגיע לידו. אבל הבוקר הרגשתי שהוקלה המעמסה מעל כתפי, אלא שעדין נשאר לי ממנה המידה המחייבת לעשות עוד משהו, וזה מה שעשיתי עכשיו".

מהו היסוד היחסי שנמצא בעמדות אלו? מי קובע מה יהיה גורלו של האדם? האם גישות אלו הולכות בעקבות ר' בחיי או בעקבות הרמב"ם? מה ההבדל [הדק, אולי] בין שתי השיטות?

גישת ביניים אחרת מצאה משכנה בקרב שני פרשנים-הוגים בני ימי הביניים [המאה ה-14 ו-15]. שניהם התייחסו לשני הפסוקים בנאום משה בספר דברים.

דברים פרק ח

(יז) וְאָמַרְתָּ בְּלִבְּךָ כִּחֵי וְעַצְם יָדַי עָשָׂה לִי אֵת הַחֵיִל הַזֶּה:

(יח) וְזָכַרְתָּ אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ כִּי הוּא הִנְתֵּן לְךָ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת חֵיִל לְמַעַן הָקִים אֵת פְּרִיתוֹ אֲשֶׁר

נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם בְּיָמֵי הַזֶּה:

מהי המשמעות הפשוטה של דברי התוכחה? מה היחס בין שני הפסוקים? ראו כיצד רואים

זאת שני החכמים.

דרשות הר"ן הדרוש העשירי

רצה בזה, כי עם היות שאמת הוא שיש באישים סגולות מיוחדות לדבר מהדברים, כמו שיש אנשים מוכנים לקבל החכמה, ואחרים מוכנים לשית עצות בנפשם לאסוף ולכנוס, ולפי זה יהיה אמת בצד מה, שיוכל העשיר לומר כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה. עם כל זה, עם היות שהכח ההוא נטוע בך, זכור תזכור שהכח ההוא מי נתנו אליך ומאין בא. והיא אומרו: וזכרת את ה' אלהיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל. לא אמר "וזכרת כי ה' אלהיך נותן לה החיל, שאם כן היה מרחיק שהכח הנטוע באדם לא יהיה סבה אמצעית באסיפת ההון, ואין הדבר כן, ולפיכך אמר, כי עם היות שכחך עושה את החיל הזה, תזכור נותן הכח ההוא ית':

אברבנל לדברים שם

והנה משה רבינו עליו השלום לא רצה להכחיש הקדמתם מענין כוחם אבל אמר: וזכרת כי הוא הנותן לך כוח לעשות חיל. לפי שאיך יכחיש כוחם בעבודת האדמה והשתדלותם במקניהם וקנינם והסבות האמצעיות לא נוכל להכחישם כי הנה אמת החוש, אבל אמר: אמת הוא שאתם סיבה לדבר, אבל אינכם כי אם סיבות אמצעיות, לא סיבות ראשונות. כי אם היות שכחכם ועוצם ידכם עשה לכם החיל הזה - מי נתן לכם אותו כוח עוצם יד .. כי אם ה' יתברך.